

Культура II

11-09-2024

Тиждень #10

Лекція #2:

Народні музичні інструменти
(початок – прозівки 53)

Завдання (з книжки *Українська Культура II*):

Прочитати:

Книжка «Культура II»

Лекція 2:

Народні музичні інструменти
ст. 118-122

Лекція 3:

Українська музика княжої доби
ст. 123-126

Відповісти на запитання «Закріплення» питання 1-8 на ст. 125 в книжці *Культура II*.

Пригадка:

триместр кінчиться в наступну суботу, а свідощтва будуть виділені учням старших клас в суботу 23-го листопада. Прошу закінчити та переслати або передати мені всі залеглі завдання до наступної суботи.

НАРОДНІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Подібно як інші народи, українці мають власні музичні інструменти. Щоправда, більшість із тих інструментів запозичено від різних народів, але в українських руках вони усі перейшли певні зміни.

Народні музичні інструменти можна поділити на три головні групи: струнні, дуті або духові і ударні.

СТРУННІ ІНСТРУМЕНТИ

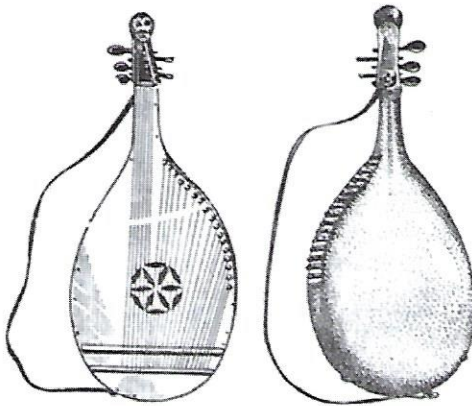
КОБЗА — це давній інструмент, знаний, мабуть, ще з княжих часів.

Кобза і торбан.

Можливо кобза прийшла до нас від азійських кочовиків, можливо вона розвинулась із якогось давнього місцевого інструменту. На початку кобза мала 3-5 металевих струн, яких музикант щипав пальцями. Потім до неї додано кілька коротших струн ("приструнків"), і так вона дійшла до 8 і більше (аж до 12) струн. Кобза була улюбленим інструментом козаків. Популярна картина зображує козака Мамаю, який сидить під деревом і грає на кобзі.

БАНДУРА — подібна до кобзи, тільки має більше струн (головно приструнків) і є технічно більш досконалою. Свою назву бандура запозичила від італійської "бандурії" або еспанської "пандори", що вплинули на її еволюцію. Бандура набула популярності спершу серед козаків, а згодом перейшла до рук народних співців, заступивши кобзу.

Бандура.

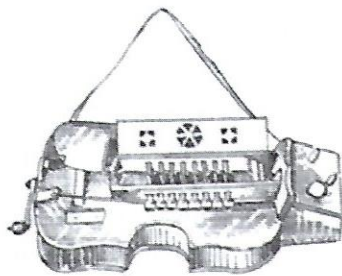
Вона добре надається до виконання козацьких дум, які при широкій музичній скалі бандури набирають більш драматичного ефекту. У XIX ст. бандура почала переходити в забуття. На ній грали вже тільки сліпці. Але у XX ст. відродилося зацікавлення бандурою. Та під московською окупацією вона могла розвиватись в обмежених рамках.

На початку 1930-их років більшовики навіть зробили спробу знищити усіх мандрівних бандуристів: зібрали більше треста з цілої України на фіктивний з'їзд, а потім розстріляли.

Бандура виготовлена з одного шматка дерева. По ручці переходить 6 басових струн ("бунти"), а через овальну частину — короткі струни ("приструнки"), у числі до 50. Одна рука грає на приструнках, а друга — на басах.

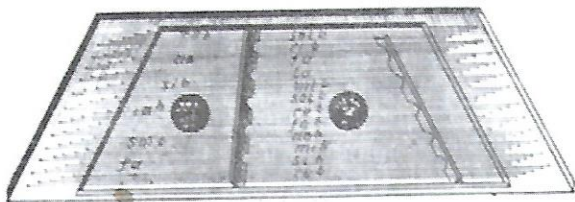
Бандура вважається національним інструментом українців. Її ніжний, але впевнений звук — це немов відгомін української душі. Останнім часом бандура зазнала значних змін і технічного поліпшення. Часами її вживають як сольовий інструмент, а часами вона є головним інструментом збірних ансамблів, напр. капелі бандуристів.

ТОРБАН нагадує бандуру, тільки що його ручка має додаткову головку, вверх першої, для низьких басових струн. Це був улюблений інструмент козацької старшини та вищих клас суспільства у XVIII-XIX ст. Торбан розвинувся від лютні, що була відома по цілій Європі. Українці "зукраїнізували" цей інструмент, додаючи йому коротких дзвінких струн, як у бандури. Тому, що торбан вимагає значного технічного вишколу, а сам інструмент коштовний, бо його виготовлення складне, він не поширився широко серед народу і згодом вийшов із ужитку. Торбан має приблизно 30 струн.

Ліра.

ЛІРА — дуже давній інструмент, занесений в Україну із Заходу. На лірі грали сліпі музики, виконуючи релігійні та моралізаторські пісні. Для цього підходив її сумний звук. Ліра має три струни. Мелодія виграється за допомогою дерев'яних клав'ішів на середній струні.

Цимбали.

ЦИМБАЛИ — мають форму стола з рамою, по якій натягнені струни, 12 груп по 4 струни того самого настрою в кожній. По струнах вдаряють молотками або паличками. Цимбали поширені по всьому світу, а в Україні вони особливо популярні на Гуцульщині, де є обов'язковою частиною "троїстої музики" (ансамблю трьох інструментів), разом із скрипкою та бубном.

Також поширена скрипка і "підбасок" чи "басоля" (проміжок між віолончеллю і контрабасом, але має три струни замість чотирьох).

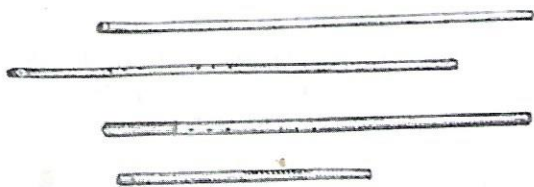
ДУХОВІ ІНСТРУМЕНТИ

СОПІЛКА/ДУДКА — дерев'яна трубочка з шістьма дірочками. Повітря вдувається через скісно прорізану дірку при одному кінці сопілки, а вищі та нижчі тони утворюються, коли відкривати або закривати пальцями дірки вздовж сопілки.

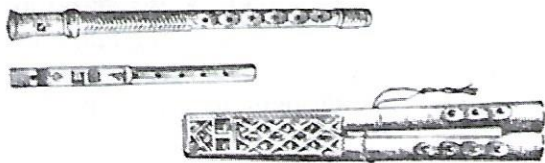
Сопілка.

ФЛОЯРА — відрізняється від сопілки тільки більшими розмірами (сягає до одного метра довжини).

Флояра і теленка.

сполучених разом на спільній підставці, так званий "підлозі". Висота звука залежить від довжини трубки — чим довша, тим нижчий тон.

Флояра і теленка.

Ріг і дуда.

ва. Один кінець вузький із "пищиком" для дуття, другий кінець розширений і називається голосницею.

ДЕНЦІВКА — рід сопілки із двома "рукавами". На кожному з них є 3-5 дірочок.

ТЕЛЕНКА — сопілка, яка не має дірок. Грають на ній пастухи.

ТРУБКА — складається із ряду тростин різної довжини,

ДУДА (коза чи волинка) — інструмент стародавнього походження. Складається із шкіряного мішка. В мішок вмонтовані трубки, що ними вдувається повітря. Звук дуди монотонний. Того, що грає на дуді, звать дудариком.

У Шотландії та Ірляндії є подібний до нашої дуди інструмент, що вважається національним інструментом тих народів. Він має більше трубок, з яких одна веде мелодію.

ТРЕМБИТА — довга на 2-3 метри дерев'яна труба. Виробляють із одного куска дере-

Трембіта.

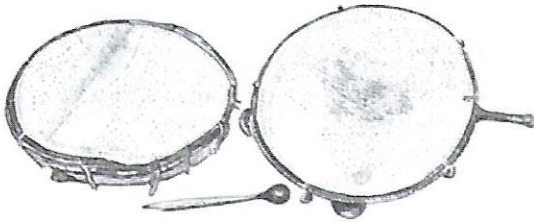
Трембіта найбільш відома на Гуцульщині, де на ній грають одинцем під час випасу худоби та гуртом на похоронах і народних святах. Звук трембіти протяжний, тужливий. У бойків є подібний, коротший інструмент — "трумбета" і також на Поліссі, де носить назву "труба".

ОКАРИНА — виводить свою генезу з Китаю та Африки. Окарина виліплена з глини й має яйцювату форму.

РІГ — інструмент пастухів. Він зроблений з рога вола, що порожній в середині й трохи зігнутий у формі. Довжиною він є близько одного метра. Своїм звуком ріг трохи нагадує трембіту.

УДАРНІ ІНСТРУМЕНТИ

БУБЕН або БАРАБАН — обтягнений з одного або обох боків шкірою на бажану висоту тону. Грають або дерев'яною булавкою, або рукою так, що совгають долонею і дріботять пальцями.

Бубен і решето.

ДРИМБА — металевий інструмент із вузьким сталевим язичком-дротом, що натягається пальцем тоді, як інструмент держати у роті. При цьому також наспівується мелодія.

РЕШЕТО — виглядає як великий бубон із шкірою, а довкола дерев'яного обруча привішані маленькі металеві тарілочки (кружала), що видають дзенькіт при порушенні.

Дримба і свиріль.

Пояснення слів

булавка — drum stick

гене́за — genesis, origins

досконаліший — technically more advanced

духові інструменти — wind instruments

кочовик — nomad

струнні інструменти — string instruments

ударні інструменти — percussion

волові роги — ox horns

дзенькіт — jingle

дріботати — to tap

запозичити — to borrow

тужливий — sad

яйцеватий — egg-shaped

Закріплення

1. Який інструмент вважається національним інструментом українців?
2. На яких інструментах виконувались козацькі думи?
3. Що це "троїста музика"? Які інструменти звичайно входять до її складу?
4. Народна картина зображує козака Мамаю, який грає на якому інструменті?
5. Що найбільше відрізняє кобзу від бандури?
6. В якій частині України грають на трембіті?
7. На яких інструментах грали пастухи, як випасали худобу?
8. Хто у давнині виступав перед людьми з кобзою чи бандурою?
9. До виконання на лірі найбільше надаються пісні якого характеру?
10. При яких okazіях грають гуцули на трембіті?

Творче завдання

У короткому есею написати про музичний інструмент, який найбільше вам подобається. В есею слід пояснити, чому він вам так подобається.

Вправа: сполучити колони

1. сопілка	_____	bagpipe
2. дри́мба	_____	horn
3. трембі́та	_____	pipe flute
4. решето	_____	jew's-harp
5. ріг	_____	tambourine
6. дуда	_____	alpine horn

*Слід мати на увазі, що всі українські народні інструменти, про яких говориться у цій вправі, дещо відрізняються від подібних інструментів інших народів.

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА У КНЯЖІЙ ДОБІ

ДАВНІ МУЗИЧНІ ТРАДИЦІЇ

З давніх часів, ще до прийняття християнства, дійшла до нас велика кількість обрядових пісень, пов'язаних або з дохристиянськими святами або з циклом життя людини. Це стародавні колядки, щедрівки, веснянки, купальські та обжинкові пісні, з якими люди стрічали зміни в погоді й природі за час переходу року, і весільні та похоронні пісні, що їх співали для відзначення ключових подій у циклі життя людини. Здебільшого стародавні пісні мали нескладну будову. А найдавніші серед них склалися лише з кількох тонів, як, наприклад, "Щедрик" у своїй первісній формі.

Вивченням музики тих давніх часів займаються етнографи, бо це входить до народного мистецтва (народня музика).

Знаменна нотація.
Богослужбний співаник. XVI ст.

ПОЧАТКИ ЦЕРКОВНОЇ МУЗИКИ

З прийняттям християнства прийшла в Україну з Греції та Болгарії церковна музика. Прибули до нас учителі співу — знавці й головні виконавці співу в церкві, яких звали **доместики** або **демественники**. Вони ознайомили наших предків зі співом до різних церковних відправ. Мелодії тих співів ґрунтовані на традиційному для Візантійської церкви **осьмогласії**, що складається із восьми основних мелодій. Спів того часу був в основному одноголосним (в унісон), але в певні моменти додавалась проста гармонізація.

З плином часу церковний спів в Україні став все більше набирати місцевого забарвлення, так що згодом у ньому залишились тільки деякі елементи грецьких та болгарських церковних співів. Важливим осередком плекання нового співу був монастир Києво-Печерської Лаври. Там розви-

нுவся досить оригінальний **київський напів** або "розспів", що став основою українського церковного співу. Згодом на його основі створилися інші, регіональні напиви, як Волинський, Галицький і Закарпатський. Усі ці напиви вживаються в церквах по сьогодні. Богослужбний спів втішається великою популярністю серед нашого народу завдяки тому, що Україна завжди була багата на добрі хори по церквах і монастирях.

ФОРМИ ПИСАННЯ МУЗИЧНИХ НОТ У КНЯЖІЙ УКРАЇНІ

У школах того часу, що діяли при церквах та монастирях, навчали церковному співу і читанню книг з музичними нотами. Перший український спосіб написання музичних нот створився на основі грецького нотопису та його болгарського варіанту. Він складався із різних знаків, які ставили понад рядками тексту. Ці знаки означали не окремі тони, а скоріше цілу музичну фразу. Вони нагадували хід мелодії якогось одного з осьмигласів, що був вже вивчений співаками раніше. Ці знаки називалися **знаменами** або **крюками**, а той давній церковний спів називали **знаменним**, себто записаний знаменами (для відрізнення від співу "на слух").

Знаменний розпис існував в церковній музиці України аж до XVI століття. Протягом того часу він зазнав кілька змін. Крюкові знаки сьогодні в більшості розшифровані дослідниками.

СВІТСЬКА МУЗИКА КНЯЖИХ ЧАСІВ

Розквіт життя у княжій державі, зріст значення військової верстви і більше знайомство з пісенними традиціями інших народів породили нові форми світської музики та нові види музичного виконавства. З'явилися співці героїчних пісень, що оспівували діла великих князів і лицарів. У писаннях тих часів зустрічаємо імена мабуть найкращих з них — Бояна, що жив у XI

Музиканти. Мініатюра з Київської псалтирі. 1397 р.

ст., і Митуси з XIII ст. Вони були одночасно поетами, композиторами та виконавцями своїх героїчних пісень-епосів. Люди вважали їх обдарованими надприродними талантами і силами.

При дворах князів та бояр існували групи професійних акторів-співаків, придворні **скоморохи**. Вони забавляли гостей на бенкетах та святах всякими піснями, грою на музичних інструментах, танцями тощо. Були й мандрівні скоморохи, які давали виступи для усіх людей на ринках. Війська князів мали свої мініатюрні оркестри, що ходили з військом у воєнні походи.

До інструментів тих часів належали: гуслі (що виглядають як мала лежача арфа), бубон та літаври, труба та ріг, всякого роду сопілки, лютня (від неї розвинулася кобза) і т. д.

Упадок княжої держави послабив розвиток українського музичного життя на кілька століть. Але ще довго українці мали репутацію добрих музик, і тому українських співаків запрошували до себе володарі та вельможі сусідніх держав.

Пояснення слів

богослужбний спів — liturgical singing
гусла — zither or stringed harp
літавра — kettledrum
похід — war march, campaign
ріг, роги — trumpets(s), horn(s)
скоморох — medieval actor, jester

варіант — version
епос — epic poem
напів, розспів — chant
регіональний — regional
розшифрований — deciphered
труба — trumpet

Закріплення 16

1. Якою була тематика основної частини пісень у передхристиянську добу? Якою здебільшого була їх будова?
2. Чому таке поважне місце в розвитку музики у княжу добу займала церковна музика?
3. З яких країн найбільше черпала українська церковна музика?
4. Де знаходився головний осередок церковного співу у княжу добу?
5. Що таке напів? Назвіть головні церковні напиви, які розвинулись в Україні.
6. Як виглядала музична нотація в Україні у княжу добу?
7. Хто такі Боян та Митуса?
8. Назвіть кілька давніх українських музичних інструментів.

Вправа: сполучити колони

1. доместики	___	а. вісім мелодій, що служать основою візантійського церковного співу
2. знамена, або крюки	___	б. основні елементи музики
3. осьмогласія	___	в. пісні пов'язані з дохристиянськими святами та звичаями
4. напів (розспів)	___	г. учителі співу та співаки
5. обрядові пісні	___	ґ. професійні співаки-актори при дворах князів та боярів
6. скоморохи	___	д. стиль богослужбного співу
7. Києво-Печерський	___	е. найстарша форма музичної нотації монастир в Україні
8. мелодія і ритм	___	є. тут розвинувся перший оригінальний український стиль богослужбного співу

*Музикант.
Фрагмент фрески з Софійського собору.*